

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Onrust en revolutie Europa in de achttiende eeuw	6
2. Neoclassicisme Het begin van de negentiende eeuw	12
3. Romantiek Vanaf ca. 1750 tot ver in de 19 ^e eeuw	24
4. Realisme en impressionisme De tweede helft van de negentiende eeuw	44
5. Fin de siècle Europa rond de eeuwwisseling	62
Epiloog	76
Begrippenlijst	77
Namenregister	79

IN HET KORT:

Onrust en revolutie

- De achttiende-eeuwse samenleving verandert snel door de gevolgen van de **industriële revolutie** en een andere manier van denken over de mens. De weerstand tegen de eerder vanzelfsprekende autoriteit van vorsten, de adel en de kerk leidt tot opstanden, zoals de Franse Revolutie, en de roep om **democratie**.
- Een nieuwe groep burgers speelt een belangrijke rol in de samenleving: de **bourgeoisie**. Zij hebben in eerste instantie vooral veel vermogen, maar willen ook invloed uitoefenen op het bestuur.
- Kunst en religie, levensbeschouwing
 - Door het **rationalisme** van de **verlichting** komt er meer aandacht voor het eigen verstand en worden mensen aangemoedigd zelf na te denken.
 - Het opgekomen **nationalisme** legt in de negentiende eeuw de nadruk op een gemeenschappelijk verleden als bindende factor voor de mensen binnen een natie. Kunst en cultuur worden ingezet om die eenheid te benadrukken.
- Kunstenaar en opdrachtgever
De rol van kerk, adel en vorsten als opdrachtgevers wordt kleiner. In plaats daarvan ontstaat er een belangrijkere positie voor nationale overheden en rijke burgers.
- Kunst, wetenschap en techniek
 - De door de verlichting versterkte aandacht voor de rede laat de wetenschap bloeien. In **salon**-bijeenkomsten discussiëren mensen met elkaar over maatschappij en wetenschap, en maken, beluisteren en bekijken zij kunst.
 - De industriële revolutie zorgt voor belangrijke technologische vernieuwingen die invloed hebben op allerlei aspecten van het (dagelijks) leven.
- Kunst intercultureel
 - De trein en stoomboot maken het makkelijker om verre reizen te maken en zo in contact te komen met andere culturen.
 - **Imperialisme** uit politieke en economische motieven leidt tot verdere kolonialisering in Afrika en Azië. Daarnaast ontstaat ook al snel een ander motief: het overbrengen van de West-Europese normen en waarden naar de kolonies.

2. Neoclassicisme

Het begin van de negentiende eeuw

Aan het begin van de achttiende eeuw gebruikt de katholieke kerk de macht van de kunst om indruk te maken op de kerkgangers. Vorsten doen niet voor de kerk onder om hun macht te laten zien. Zij voelen zich ver boven het volk verheven. Lodewijk XIV, de Franse Zonnekoning, noemt zijn macht een eeuw eerder nog 'door God gegeven'.

De zeventiende-eeuwse elitaire barokke stijl wordt in de achttiende eeuw steeds weelderiger en eleganter. De adel leeft teruggetrokken in het crème, roze en goud van de stadspaleizen in rococostijl, vol luchtige, elegante kunst. De decoraties van de kastelen weerspiegelen de leefwereld van de adel: een droomleven van zwierigheid, speelsheid in parken waar het altijd mooi weer is. De dames zwieren vrolijk rond en hun minnaars zijn altijd charmant (afb. 2.1). Maar aan het begin van de negentiende eeuw verliest deze stijl aan populariteit. De gegoede burgerij gaat een grotere rol spelen in de maatschappij, en zij heeft andere voorkeuren dan de adel en vorsten. De kunst verandert met deze voorkeuren, en andere maatschappelijke ontwikkelingen, mee.

2.1 Jean-Honoré Fragonard, *De schommel* (1767).

2.2 Anton Raphael Mengs, *Johann Winckelmann* (ca. 1777).

De stijl van de burgers

De nieuw opgekomen 'verlichte' burgerij wil niet met de adel worden geassocieerd. Zij zet zich af tegen de aristocratische (hof)cultuur en gewoonten. Daar hoort natuurlijk ook een andere kunststijl bij. De inspiratie daarvoor wordt – net als tijdens de renaissance – gevonden bij de **klassieke oudheid**. De vondst van de twee oude Italiaanse stadjes Herculaneum en Pompeii,

die tijdens een vulkaanuitbarsting in 79 n.C. door een laag as en lava bedekt werden, heeft daar ongetwijfeld veel invloed op. Deze opgravingen trekken veel aandacht en er wordt in kranten over geschreven.

In dezelfde tijd (1764) publiceert de Duitse historicus **Johann Winckelmann** (1717-1768) het eerste wetenschappelijke boek over de oudheid en de klassieke kunst. "Edele eenvoud en waardige grootsheid" zijn

2.3 Johann Heinrich Füssli, *Kunstenaar overmand door de grootsheid van de klassieke ruïnes* (1778-1779).

termen waarin hij die kunst beschrijft. Hij spoort kunstenaars aan het Griekse klassieke voorbeeld te volgen om de regels voor de volmaakte kunst te vinden. Volgens hem kun je het best de klassieken kopiëren. Velen volgen zijn raad op. Deze nieuwe kunststijl krijgt de naam **neoclassicisme** (oftewel: nieuw classicisme). De wortels van deze stijl liggen in de achttiende eeuw, maar hij blijft ook de hele negentiende eeuw populair.

Terug naar de klassieken

Het neoclassicisme wordt de kunst van de verlichting en daarmee van de bourgeoisie. Neo betekent nieuw of opnieuw. Kunstenaars en architecten van het neoclassicisme kopiëren vrij letterlijk de kunst van de klassieken. De zuiverheid van de witte, marmeren, klassieke vormen in architectuur en beeldhouwkunst zoals kunstenaars die bijvoorbeeld in Rome vinden, past perfect in het rationalistische ideaalbeeld. Jonge mannen uit de gegoede burgerij worden met deze idealen opgevoed. Zij ronden hun opvoeding af met een **grand tour**, een (soms maandenlange) reis door Europa. In Italië en soms ook in Griekenland kunnen zij uitgebreid de klassieke kunst en cultuur bestuderen.

Tot ver in de negentiende eeuw blijft het neoclassicisme de kunst van de conservatieve, gegoede burgerij. Tegelijkertijd omarmen andere kunstenaars aan het einde van de achttiende eeuw de ideeën van de **romantiek** (zie ook hoofdstuk 3). De twee stijlen volgen elkaar dus niet op, maar bestaan naast elkaar.

Bouwkunst

Voorbeeldige tempels

De vormgeving van de klassieke tempels sluit prachtig aan bij het rationalisme. De ruïnes en Romeinse tempels die de architecten in Rome bestuderen zijn daarvan prima voorbeelden. Met de drukke vormentaal van de barok en rococo nog vers in het geheugen zijn deze strak vormgegeven, classicistische gebouwen voor velen een verademing. In de grote steden, en soms ook op het platteland, worden dergelijke op de klassieke tempels geïnspireerde gebouwen opgetrokken. Deze gebouwen hebben vaak een andere functie dan die van tempel of kerk. Achter zo'n klassieke tempelgevel kan zomaar een kantoor of een bankgebouw schuilgaan. Ook de overheid gebruikt het neoclassicisme als belangrijkste stijl voor officiële gebouwen, bijvoorbeeld voor rechtbanken.

Opmerkelijk is dat ook de vorsten later de burgerlijke neoclassicistische stijl omarmen. Waarschijnlijk voelen zij zich aangetrokken door de stijl van de oude Romeinse keizers. Neoclassicisme refereert aan de klassieken en verleent daarmee een aura van deftigheid en legitimiteit aan de bouwwerken, vinden zij. Keizer Napoleon laat in 1807 in Parijs de *Arc de Triomphe* bouwen in de stijl van de klassieke Romeinse triomfbogen (afb. 2.4). Als de Duitse kroonprins Ludwig I van Beieren het *Walhalla* (afb. 2.5) wil bouwen om daarin beroemde personen uit de Duitstalige wereld te eren, kiest hij voor een kopie van een Griekse tempel. Niet alleen de vorm suggereert overigens een hogere status, ook de enorme trappen die naar de tempel leiden doen dit.

Links; 2.4 Diverse architecten, *Arc de Triomphe*, Parijs (1806-1836).

Rechts; 2.5 Leo von Klenze, *Walhalla* (1830-1841).

2.6 August von Wille, *Barmen in het dal van de Wupper* (1870).

De nieuwe steden

De hoofdsteden van de nationale staten groeien uit tot bestuurlijke centra. Daar verrijzen grote monumentale regeringsgebouwen en prestigieuze kantoren, zoals het *Capitol* (1800) in Washington en de *Rijksdag* (1894) in Berlijn. Ook de banken en de verzekeringskantoren vestigen zich daar. In deze nieuwe regeringssteden worden woningen voor de duizenden ambtenaren, politici en ander personeel gebouwd.

In de negentiende eeuw komen ook de industriesteden met hun fabrieken en arbeiderswijken tot ontwikkeling. Uit de steden en vanaf het platteland komen er veel mensen op het werk in de industrie af. De steden groeien in een razendsnel tempo. Rond de fabrieken worden dicht op elkaar staande arbeiderswoningen gebouwd. Er ontstaat een wirwar aan smalle straatjes en steegjes. De toestand in die wijken is gruwelijk. De mensen leven in armoede in krotten en kelderwoningen. De meeste van die woningen bestaan uit slechts twee vertrekken, waar grote gezinnen op elkaar gepakt leven. Toiletten zijn er nauwelijks of staan in de openbare ruimte. Ze zijn meestal verstopt of overvol en de stank ervan is niet te harden. De kindersterfte is hoog en de bevolking is vatbaar voor allerlei ziekten en epidemieën. Dat is voldoende reden voor de rijke bourgeoisie om deze wijken te verlaten. Om aan de rook, stank en onveiligheid te ontsnappen, zoeken ze hun toevlucht in dorpen in de omgeving of nieuwe wijken aan de rand van de stad.

Als gevolg van de industriële revolutie verandert ook het silhouet van de stad. De vele kerktorens van eerder zijn vervangen door een woud van rokende fabriekspijpen (afb. 2.6). Nu zou ons dat misschien zorgen baren, maar in die tijd wordt het gezien als teken van dynamiek en vooruitgang. Het beeld van

de industriestad wordt aangevuld met (paarden)trams, spoorwegen, bruggen en stations.

Musea voor de burgers

In het verleden zijn door de adel tal van fraaie kunstcollecties opgebouwd. Ze zijn echter privébezit en dus niet voor iedereen te zien. Aansluitend op de geest van de verlichting vinden veel vorsten dat hun verzamelingen ook voor publiek beschikbaar moeten zijn. Het tonen van kunst en (wetenschappelijke) verzamelingen aan het volk is belangrijk. Zo kunnen zij meer leren over de wereld en worden zij 'verlicht' van hun onwetendheid. Het volk wordt aangemoedigd om meer kennis over de wereld op te doen.

De collecties worden geëxposeerd in openbare gebouwen: de **musea**. In eerste instantie is de toegang daarvan voorbehouden aan wetenschappers. Later krijgt ook het grote publiek toegang tot de musea. De vaak uitgebreide collecties worden tentoongesteld

2.7 Robert Smirke, hoofdingang van het *British Museum* (1823).

NATIONALISTISCHE WORTELS

De kunstcollecties worden in de negentiende eeuw ook ingezet om het nationaal bewustzijn van de nieuwe landen te versterken. Aan de hand van kunst kan de grootsheid van de eigen cultuur en geschiedenis aan het publiek worden getoond. Kunst zou daarmee bijdragen aan de vorming van een collectieve identiteit. Elke zichzelf respecterende staat of stad richt een museum op: het Louvre in Parijs, het Victoria & Albert Museum in Londen, het Altes Museum in Berlijn en het Rijksmuseum in Amsterdam.

Dicht bij huis worden bijvoorbeeld de schilderijen van Rembrandt weer getoond. Jarenlang is zijn schildermethode uit de mode geweest. Velen vinden zijn werk te grof en snel geschilderd. Zijn latere collega's, die de academische regels en gladde schilderijstijl weer volgen, worden in eerste instantie meer gewaardeerd. Op zoek naar nationale helden en de wortels van onze cultuur komen ook de helden uit de Gouden Eeuw en de VOC-tijd letterlijk op een voetstuk te staan. In onze tijd worden weer vragen gesteld over deze 'helden'. Achteraf bezien zijn hun daden misschien niet zo heldhaftig als we lang dachten of wilden denken.

We weten nu dat veel VOC-mannen hun rijkdom over de ruggen van arbeiders en tot slaaf gemaakte mensen verkregen. Sommige mensen vinden daarom dat we standbeelden van mensen uit deze tijd, zoals Jan Pieterszoon Coen, moeten weghalen. Anderen vinden de beelden juist een manier om het gesprek over deze periode aan te gaan.

2.8 Ferdinand Leenhoff, *Jan Pieterszoon Coen* (1893).

in statige gebouwen, meestal ontworpen in neoclassicistische stijl. Een museum is een tempel van kennis en wetenschap en hoort in een klassiek gebouw. Net als klassieke tempels staan deze musea op een podium en moet je soms behoorlijk wat trappen op om er binnen te komen. De bezoeker moet via die trappen de aarde verlaten en opstijgen naar de hogere wereld van kennis en cultuur, is de gedachte.

Museumcollecties

Als met de vondst van Herculaneum, Pompeii en later ook Troje allerlei klassieke beelden en archeologische voorwerpen opduiken, gaan musea daar ook collecties van aanleggen. In 1801 en 1802 laat Lord Elgin

een serie prachtige tempelbeelden vanuit Athene naar Engeland vershippen, waar ze tot op de dag van vandaag een van de mooiste collecties Griekse kunst in het *British Museum* vormen (afb. 2.9). Het museum ziet er met zijn zuilen en timpanen zelf ook uit als een tempel. Al direct na Elgins terugkomst in Engeland is er kritiek op zijn handelen. Heeft hij de beelden niet onrechtmatig meegenomen? Griekenland is nog steeds in onderhandeling met het *British Museum* om het erfgoed terug te krijgen.

Opbloei van de wetenschap

Er worden op allerlei gebieden nieuwe collecties aangelegd. De opgravingen zijn populair, de archeologie

2.9 Phidias, oorspronkelijk deel van het fries van het Parthenon in Athene (nu bekend onder de naam *Elgin Marbles*) (ca. 440 v.Chr.).